

Блинова О.Є. Відкрите суспільство: долаючи стереотипи / О.Є. Блинова // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред С.Д.Максименка. Т. VIII, вип.2. – К., 2006. – С.28-34.

Ключові слова: відкритість, відкритість до пізнання, когнітивна відкритість, відкрите та закрите суспільство, соціальний стереотип, стереотипізація.

Ключевые слова: открытость, открытость к познанию, когнитивная открытость, открытое и закрытое общество, социальный стереотип, стереотипизация.

УДК 159.9

Блинова О.Є.

Херсонський державний університет

ВІДКРИТЕ СУСПІЛЬСТВО: ДОЛАЮЧИ СТЕРЕОТИПИ

На сучасному етапі розвитку держави пріоритетними є питання відродження духовності, моральних цінностей, забезпечення розвитку особистості як найвищої цінності суспільства. Оточуючий світ характеризується високим рівнем взаємозв'язку, взаємопроникнення, взаємозалежності різних культур, саме тому проблема відкритості суспільства і кожної особистості світовій і національній культурі висвітлюється у працях багатьох вчених, таких як: Балл Г.О., Боришевський М.Й., Киричук О.В., Максименко С.Д., Орбан-Лембрик Л.Е., Титаренко Т.М. та ін. У нашому дослідженні ми намагаємось проаналізувати особливості використання поняття “відкритість” на різних рівнях.

Важливо підкреслити, що і людина, і суспільство є елементами загальної, єдиної системи, що розвивається, що потенційно відкрита процесам змінювання, системи, яка об'єднує галактики, молекули, соціальні інститути та окремого індивіда. Система будь-якого рівня функціонування може існувати тільки завдяки її здатності до змінювання, завдяки наявності внутрішніх умов вдосконалення – відкритості процесам розвитку. „Відкрите” суспільство сприяє, таким чином, розвитку людини, супроводжується відповідним зростанням і вдосконаленням духовних якостей людей.

Поняття „відкритого” та „закритого” суспільства використовується, наприклад, у працях британського філософа і соціолога Поппера К. для опису культурно-історичних та політичних систем, які характерні для різних суспільств на різних етапах їх розвитку. Відкрите суспільство – демократичне, легко змінюється та пристосовується до зовнішніх обставин, воно протиставляється закритому – догматичному, авторитарному, яке зупинилося на вже досягнутій стадії розвитку. Чим більш замкнута, закрита до взаємодії культура, а також будь-яка соціальна група, тим більш вона консервативна, стереотипна, агресивна по відношенню до „інших”.

„Відкритість” як наукове поняття поки ще не має широкого розповсюдження у науковій літературі і використовується частіше у контексті як явище, що є протилежним консерватизму поведінки, догматизму мислення, стереотипності дій і, навіть, „закритості” у сприйнятті та оцінках. Поняття „відкритості” на всіх рівнях розгляду пов’язано з процесами прийому та передачі інформації, тобто активного обміну між системою та навколишнім середовищем, тому ця властивість може вважатися внутрішньою умовою будь-якого розвитку. Той же зміст цього поняття зберігається при аналізі пізнавальної сфери людини: наприклад, “корені розуму – відкритість нескінченності смислів” (К.Ясперс) [6,440]; дослідження когнітивної відкритості Рокіча М. [8]; інтелектуальна відкритість у працях Кона І.С. та ін. При розгляді міжособистісних стосунків найбільш вагомими є праці Роджерса – “відкритість” він вважає однією з головних особистісних установок гуманістично спрямованого вчителя [5]; про “духовну відкритість” партнерів по спілкуванню вказує Киричук О.В.; поняття “емоційної та особистісної відкритості” зустрічається у працях Балла Г.О. [2] та ін.

Наведемо приклад – у наукових працях М.Рокіча зустрічаються поняття як „когнітивної закритості”, так і „когнітивної відкритості”, тобто можна припустити, що „когнітивна закритість” та „стереотипність” це поняття, котрі перехрещуються, обумовлюють одне одного і, навіть, мають

загальне походження. У роботах М.Рокіча розглядається когнітивна відкритість як когнітивне утворення особистості, яке визначає здатність до багатоаспектності сприймання будь-якого явища і його причин. Рокіч аналізує причини опору інноваціям у когнітивно закритих людей – від жорсткого стилю виховання у сім'ї до загальної нестабільності соціальної ситуації, яка, на його думку, провокує когнітивну закритість, примушує людину діяти стереотипно, шаблонно, використовуючи вже наявні схеми минулого досвіду. Певно, має значення також і те, який рівень системи цінностей людини задіяний у процесі оцінки нової інформації, тобто його особистісна (мотиваційна) зумовленість. Наприклад, Семенов І.М. [6] визначає дві особистісні позиції у взаємодії людини з новою інформацією (з іншою людиною або предметним світом): „адекватну” та „неадекватну”. При „неадекватній” особистісній позиції суб'єкт вирішує творчу задачу як типову (прагнучи її „звести” до відомих йому випадків), актуалізує стереотипи наявного досвіду; задача вирішується в цьому сенсі репродуктивно. „Адекватна” позиція припускає відношення суб'єкту до своєї діяльності саме як до творчої, що повинно спонукати його, з одного боку, максимально поглиблюватися в зміст задачі в пошуках її творчих моментів, а з іншої – гранично рефлексивно відноситись до своїх дій, тобто з'являються нові підходи, нові моделі поведінки, нові рішення. Таким чином, вектор розвитку від „стереотипності” сприйняття, оцінок, дій або „когнітивної закритості” до когнітивної відкритості неминуче минає через рефлексивне переосмислювання власної діяльності і свого місця в ній.

Мета дослідження: Спробуємо проаналізувати та співвіднести „відкритість” як внутрішню установку на більш точне і диференційоване сприймання нової інформації та „стереотипність” як спрощене та схематичне сприймання (мабуть, в основі полягає „когнітивна закритість”?).

Відкритість розуміється як системна якість, що визначає відношення людини до нового досвіду, нової інформації, з якими вона зштовхується в реальних життєвих ситуаціях і включає в себе такі найважливіші компоненти

як: здатність бачити проблему з різних сторін; можливість переосмислювання, подолання „бар'єру минулого досвіду”; можливість перебудови звичних дій, вже отриманих висновків, якщо вони не відповідають вимогам реальності, що змінюється; легке сприймання нових ідей; гнучкість і критичність мислення.

Соціальні стереотипи виявляють великий вплив, коли вони сильні, коли судять про невідомих індивідуумів і коли формують політику у відношенні цілих груп. Установки, стереотипи, різноманітні норми визначають значну частину поведінки, надають форму нашому відношенню до якого-небудь явища, події. Нещодавні дослідження показують, що стереотипи, які полягають в основі забобонів, є побічним продуктом нашого мислення – засобом спрощення навколишнього світу. Розподіл людей на категорії збільшує одноманітність всередині групи і відмінності між групами [4]. Поряд з іншими психологічними механізмами стереотипізація дозволяє людині швидко і достатньо надійно класифікувати і спрощувати своє соціальне оточення. Грубість і схематизм спрощення – неминучі витрати необхідних процесів селекції величезної кількості інформації. Головна позитивна функція стереотипів – це можливість зберігати в пам'яті узагальнені характеристики і актуалізувати їх у відповідних обставинах.

Соціальні стереотипи – це упорядковані, детерміновані культурою „картинки світу” в голові людини, що економлять її зусилля при сприйманні складних соціальних об'єктів, а також захищають цінності, позиції і права людини, тобто стереотипи орієнтують людину в морі соціальної інформації і допомагають зберегти високу самооцінку.

Таким чином, стереотипи, як спрощена модель реагування, мислення, поведінки, оціночного відношення до тих чи інших об'єктів можуть проявлятися на різних рівнях функціонування соціальної системи і є протилежним поняттю „відкритість”,

Для цілей нашого дослідження найбільш цікавим є когнітивний підхід до визначення стереотипу як науковий напрямок, що вивчає закономірності

соціальної поведінки. Головний акцент робиться на процесі пізнання, тобто соціальна поведінка пояснюється за допомогою пізнавальних процесів людини. У когнітивному напрямку відсутнє сьогодні єдине трактування стереотипу, він розглядається як установка, як образ і як уявлення. Розуміння стереотипу як уявлення має, на наш погляд, найбільший науковий потенціал, що надає змогу пояснити закономірності його формування. Зараз це є найбільш розробленою соціально-психологічною концепцією стереотипу, багато досліджень ґрунтується саме на даній змістовній інтерпретації цього феномену (Г.Теджфел, Д.Гамільтон, В.С.Агєєв, О.Ю. Семендяєва та ін.).

Основною відмінністю даного підходу постає якісно нове розуміння його природи, генезису і функцій. Дослідники відмічають, перш за все, його раціональну основу – стереотип розглядається як один із регуляторів процесу категоризації, тобто організації навколишнього світу шляхом виокремлення загальних властивостей різних об'єктів. Основними рисами стереотипу у цьому випадку є, по-перше, генералізація – узагальнення однорідних явищ на основі редукування характеристик кожного з них, по-друге, схематизація – виокремлення та фіксація найбільш значущих (яскравих) характеристик явища. „Схильність людини до стереотипів полягає у його звичайній та природній тенденції будувати узагальнення ..., змістом яких є зверхспрощення світу її вражень” [9]. Така схильність – відповідь на інформаційну перенасиченість світу, цей світ наповнений великою кількістю інформації, обсяг якої перевищує можливості сприймання людини, тому щоб існувати у цьому світі людині необхідно його спростити.

Проте, результатом процесу категоризації є не тільки стереотипи, а і власне уявлення. Відмінність між цими поняттями полягає у тому, що уявлення може бути нейтральним, а стереотип є завжди емоційним. Таким чином, відмінною рисою стереотипу є високий ступінь його емоційної пофарбованості. Причому така „пофарбованість” поляризує об'єкт, що сприймається, тому що:

1) Стереотипи у числі інших когнітивних утворень формують і підтримують позитивний „Я-образ”, ще У.Ліппман вказував, що „Стереотип – це не просто схематизація, це гарантія нашої самоповаги. Це проекція на світ нашого власного почуття, нашої власної позиції і наших власних прав” [4];

2) Інтенсивність емоційного фона пояснюється не тільки мотивом підтримки позитивного „Я-образу”, а і збереженням ціннісних орієнтацій, які є інтериоризованими цінностями певної соціальної групи. Поза ціннісною визначеністю людина існувати не може. Ціннісна природа стереотипу передбачає ще одну характеристику його характеристику – стійкість, тривалість існування.

Таким чином, у когнітивному підході вважається, що стереотип – результат „роботи” когнітивних процесів індивіда, природа стереотипу – раціональна, його основні характеристики як особливого різновиду уявлення – генералізованість, схематизованість, підвищена емоційність, стійкість. Можна виділити наступні основні функції стереотипу: 1) когнітивна – формування картини світу (що включає „Я-образ”); 2) захисна – збереження цієї картини світу. Спрощуючи світ до рівня схем, людина створює свій власний світ – світ уявлень і стереотипів. Цю особливість відмічав ще У. Ліппман: „Система стереотипів – образ світу індивіду, що не помічає різниці між реальним світом і світом стереотипів. Люди живуть в світі власної уяви, який відірваний від реального світу”.

Аналіз стереотипу у рамках даного підходу не обмежується дослідженням закономірностей його існування на індивідуальному рівні. Розроблена теорія соціальних стереотипів, яка намагається внести розгляд стереотипу у більш широкий соціальний контекст. Основний акцент робиться на розгляді стереотипів на рівні соціальних груп. Крім когнітивної та захисної функції стереотипів, що реалізуються на індивідуальному рівні, виділені ще і функції групового рівня:

- ідеологізуючу (формування і збереження групової ідеології, що пояснює та виправдовує поведінку групи);
- ідентифікуючу (створення і збереження позитивного групового „Ми-образа”).

Стереотипи можуть приводити до появи забобонів, як невинувато негативно установок по відношенню до групи і окремих її членів. Забобон припускає засудження, упередження проти людини винятково на підставі його ідентифікації з деякою групою. Забобон – це установка, тобто певне поєднання почуттів, переконань і схильності діяти певним чином. Людині, що знаходиться під впливом забобону, не сподобаються ті, хто не схожі на нього самого – „інші”. Забобони, як негативні почуття і оцінки тих або інших людей, тих або інших національностей спираються на негативні, неточні, викривлені стереотипи-переконання. Забобони в свою чергу, провокують дискримінацію – невинувато негативну поведінку по відношенню до групи або її членів.

У забобонів є і емоційні корені. Фрустрація породжує ворожість, яку люди часом виплескують на „козлів відпущення” і інколи спрямовують більш безпосередньо на суперницькі групи, сприймаючи останніх як відповідальних за власну фрустрацію. Забобони забезпечують почуття соціальної переважності, а також можуть полегшувати маскування почуття неповноцінності.

Таким чином, на основі теоретичного аналізу питання можна дійти наступних **висновків**: наукове обґрунтування психологічних закономірностей формування соціальних стереотипів, зокрема, у взаємооцінці різних соціальних груп, є, на наш погляд, важливим завданням у зв'язку з вирішенням проблеми демократизації та „відкритості” сучасного українського суспільства як соціально-психологічної умови його повноцінного розвитку.

Психологічними засобами повністю розв'язати проблему стереотипного мислення, оцінювання, поведінки неможливо, але тим не менше

використання психологічних рекомендацій може полегшувати і прискорювати позитивне подолання складних соціальних ситуацій. Потужними силами є наступні психологічні чинники: особисте знайомство людей різних націй, оскільки саме анонімність полегшує прориви агресивності; встановлення емоційних зв'язків між людьми через ідентифікацію, досягнення спільності почуттів; насага людей одним ідеалом; зміна стилю виховання в суспільстві, щоб уникнути масового формування авторитарних особистостей, найбільш схильних до наростання агресивності. На зміну суворості і емоційної заскоружності виховання повинно базуватися на природних, вільних, доброзичливих і поважних взаєминах між батьками і дітьми; прийняття надгрупових цілей, що мають рівну привабливість для обох сторін, але досягнення яких вимагає об'єднання їхніх зусиль.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що використання останнім часом поняття “відкритість” в соціологічних, психологічних, педагогічних дослідженнях пов'язане з гуманізацією суспільства та його орієнтацією на особистість як його найвищу цінність та смисл його існування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адорно Т. Типы и синдромы. Методологический подход (фрагменты из «Авторитарной личности» // Социс. – 1993. – №3. – С.82.
2. Балл Г.О. Гуманістичні засади педагогічної діяльності // Педагогіка і психологія. – 1994. – №2. – с.3-11.
3. Бергсон А. Два источника морали и религии // Собр.соч. Т.1. – СПб., 1914.
4. Майерс Д. Социальная психология. – СПб, 1999. – 684 с.
5. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Пер. с англ. – М.: Изд.группа «Прогресс»: Универс», 1994. – 480 с.
6. Семенов И.Н. Проблемы рефлексивной психологии решения творческих задач. – М.,1990. – 221 с.
7. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. – М.: Политиздат, 1991.– 527 с.
8. Rokeach M. The Nature of Human Values. – N.Y., 1973.
9. Allport G.W. The Nature of Prejudice. N.Y.1958, p. 325.